

Egy versszöveg metamorfózisa

Elemzésemben Dsida Jenő „Nagycsütörtök” című versének kialakulását folyamatként igyekszem végigkísérni a versötlet születésétől a végleges szöveg létrejöttéig. A versnek van egy „címváltozata”, a „Nagycsütörtökön”, és fennmaradtak szövegvariánsai is, ezek közül a versötletet jelzésszerűen megfogalmazó alapváltozatot és a végleges szöveget előkészítő két főváltozatot a kolozsvári hagyaték feldolgozása során vettük számba, és közöltük először az „Égi mezőkön” című kötetben (DSIDA JENŐ, Égi mezőkön. Szerk. KABÁN ANNAMÁRIA–MÓZES HUBA. Bp., 2001). Nos, a versnek ezek a variánsai segítenek megérteni a versszöveg igazi színeváltozását, amelynek részletes vizsgálatára egy másik írásomban vállalkoztam (KABÁN ANNAMÁRIA, Aktuális tagolás és versszerkezet: Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA. Bp., 2003. 230–4.).

A „Nagycsütörtökön” a krisztusi szenvedéstörténetet villantja fel az evangéliumi részletek alapján. A „Nagycsütörtök” variánsaiban a vershelyzet módosul. Ezekben a költő saját szenvedéseiről ír, mégpedig oly módon, hogy az alapváltozatban szenvedései még konkrét helyhez és időhöz kötve jelennek meg, a későbbiekben viszont nyomon követhető a költő szenvedéseinek és a krisztusi szenvedéstörténetnek az egyre elválaszthatatlanabb egybefonódása.

A költemény alapváltozata, amely hat sorral rövidebb a végleges szövegnél, a költő szenvedéseit és a mindennapok nyomasztó félelmeit idézi:

*Nem volt csatlakozás — Hat óra késést
jelzett a vonat és koromsötétben
hat teljes órát gubbasztottam a székykocsárdi
váróteremben: fáradt voltam és olyan
törött lelkű a sok-sok szenvedéstől
Odaküint mozdonyok dörögtek jöttek mentek
fülem mellett nagy szárnyak suhogtak
s elfogott valami névtelen irtózat
valami iszonyú félelem a holnapi naptól
Körülnéztem:
kivel tudnék néhány szót váltani
de Péter aludt János aludt Jakab*

*és a többiek mind aludtak
Homlokomról nehéz cseppek indultak
s folytak-folytak végig az arcomon.*

A székelykocsárdi váróteremben várakozó költő még egyértelműen csak saját szenvedéseiről vall:

*... fáradt voltam és olyan
törött lelkű a sok-sok szenvedéstől*

Félelmei is csak mindennapi életkörülményeiből fakadnak:

*s elfogott valami névtelen irtózat
valami iszonyú félelem a holnapi naptól*

Ebből a lelki bénultságból tör fel a költőben a valakihez szólás igénye anélkül, hogy megnevezné, kinek a társaságára vágyik:

*Körülnéztem:
kivel tudnék néhány szót váltani*

A zárlat már majdnem szó szerint egyezik a későbbi változatok zárlatával.

Az első főváltozatba a költő több sornyi hasonlatot iktat be. Ennek révén egyéni szenvedése közösségivé tágul és már-már messianisztikus magaslatokba emelkedik, a költői küldetésstudat szépségét is érzékeltetve. A költemény globális szövegszervezője ettől kezdve az ellentét, amely a fojtogató félelem, a sivár egyedüllet, a meg nem értettség és a küldetésstudat értelme és szépsége között feszül.

*Testem fáradt volt és nehéz a lelkem,
mint aki Erdély földjén halni készül
bolondul édes, szép-szép dolgokért
s lehúnyt pillával sejtí messziről
lopódzó, gyilkos ellenségeit.*

Eltűnik a variánsból a puszta életkörülményektől való félelemnek a gondolata, helyette a sorok sokkal általánosabb, egzisztenciálisabb félelemérzetet sugallnak:

*Az ablakon túl mozdonyok dörögtek,
jöttek-mentek, nagy füstszárnyak suhogtak
fülem körül. Vad, néma borzalom
fogott el, fülledt, fojtó félelem.*

A következő szövegrészben hangsúlyosabb a párbeszéd vágya, és a beszélgető társra vonatkozó elvárás is megfogalmazódik:

*Körülnéztem: néhány szót váltani
be vágytam csendes, kedves emberekkel,*

A közvetlen és átvitt értelemben vett környezetre utaló sor hangulatilag a vers befejező részét készíti elő:

de nyirkos éj volt és hideg sötét volt,

A vers zárata a negyedik bibliai név beiktatásával válik hatásosabbá, teljesebbé:

*Péter aludt, János aludt, Jakab
aludt, Máté aludt és mind aludtak...*

De változtat Dsida a befejező mondat szórendjén is, ezáltal a veritékezés lukácsi motívumát emelve ki:

*Nagy csöppek kezdtek folyni homlokomról
s végigcsurogtak gyűrött arcomon.*

A szövegvariánsok közül a második főváltozat valósítja meg a versnek azt a belső metamorfózisát, amely a versszöveg sajátos színeváltozását hozza magával. A második főváltozat a vers végső szövegétől már csak egyetlen szórendi helyében különbözik, ettől a szórendi változástól eltekintve tehát a további elemzés a második főváltozatra és a végső szövegre egyaránt érvényes.

*Nem volt csatlakozás. Hat óra késést
jeleztek és a fullatag sötétben
hat órát üldögéltem a kocsárdi
váróteremben, nagycsütörtökön.*

A második főváltozatban a *jeleztek* többes szám harmadik személye egyfajta általánosítást érzékeltet az alapváltozat *jelzett a vonat* megfogalmazásához képest. Az *üldögéltem* egyes szám első személye pedig a költői szubjektum előtérbe kerülését fejezi ki, s ehhez a gyakorító képző sajátos jelentésárnyalata is hozzájárul. Az *üldögéltem* itt az alapváltozat beletörődést sugalló *gubbasztottam* igéjéhez képest a szenvedéseit már tudatosan vállaló költő nyugodt magabiztonságát sugallja.

A költő énjének előtérbe kerülése határozza meg immár a versszöveg további alakulását. Ez magyarázza a *fullatag sötétben* jelzős szószerkezettel kifejezett helyhatározónak ismertként való szerepeltetését, amelynek az előző szövegváltozatokban fellelhető *koromsötétben*, illetve *sűrűdő sötétben* megfogalmazáshoz képest nemcsak konkrét szituációra utaló, hanem mélyebb szimbolikus jelentése is van, és ez előreutal a szöveg később megjelenő alapgondolatára, a félelem eluralkodására. A predikátum bővítményei közül a pontos hely- és időmegjelölő határozók kerülnek a mondat végére. Az egyik látszólag a konkrét térbeli hely megjelölője, a *kocsárdi váróterem*, amely tömörebb az alapváltozat *székelykocsárdi váróterem* jelzős szószerkezetéhez képest, a másik ezzel ellentétben a végtelenné tágított idő, a bibliai *nagycsütörtöki* történések sugalmazója, amely viszont hiányzik a vers alapváltozatából. A mondat végén ez a címre visszautaló időhatározó válik hangsúlyossá.

Testem törött volt és nehéz a lelkem,

Az első főváltozatban szereplő *testem fáradt volt* helyett a *törött volt* már a bibliai történetet idézi. A vallomástevő *én* átlép egy másik dimenzióba, amelyben a krisztusi szenvedés mélységeit sajátjaként éli át.

A költő szubjektív vallomását a hasonlat lendíti át még teljesebben a másik dimenzióba. Ezek a sorok az Olajfák hegyén történeteket és a költő helyzetét egyszerre idézik:

*mint ki sötétben titkos útnak indult,
végzetes földön csillagok szavára,
sors elől szökve, mégis szembe sorssal,
s finom ideggel érzi messziről
nyomán lopódzó ellenségeit.*

A költeménynek ez a része tartalmazza a legtöbb változtatást az első főváltozathoz képest. A korábbi versváltozatban szereplő *halni készül* helyett a *titkos út* szintén szervezőjévé válik a versszöveg színeváltozásának, hiszen sejtelmes többletjelentésével sugallni képes az egész bibliai szenvedéstörténetet. A vers korábbi változatában a *végzetes földön* helyett *Erdély földjén* olvasható. A változtatás jelzi, hogy itt a költő egyéni szenvedése valóban közösségivé tágul, és ezáltal emelkedik messianisztikus magaslatokba. A hasonlat második tagmondában az előző változat *lehúnyt pillával* szavai helyett a *finom ideggel* jelzős szó szerkezetet a költői átlényegülés képességét sejteti.

*Az ablakon túl mozdonyok zörögtek,
a sűrű füst, mint roppant denevérszárny,
arcul legyintett. Tompa borzalom
fogott el, mély állati félelem.*

A *sűrű füst, mint roppant denevérszárny* hasonlat betoldása a költőt eltöltő szorongást érzékelteti. Ez még hangsúlyosabbá válik a végleges szöveg *arcul legyintett* → *legyintett arcul* szórendcseréjével, amelynek révén a *sűrű füst* fókuszpozícióba kerül:

*Az ablakon túl mozdonyok zörögtek
a sűrű füst, mint roppant denevérszárny,
legyintett arcul...*

A költő világosan megfogalmazott félelemérzetét a *tompa borzalom* jelzős szó szerkezet fókuszpozícióba kerülése, illetve az első főváltozat *fülledt, fojtó félelem* szavait felváltó *mély állati félelem* jelzős szó szerkezet tovább erősíti.

*Körülnéztem: szerettem volna néhány
szót váltani jó, meghitt emberekkel,*

A folytatás egyértelműen a költő belső vágyairól szól. A hangsúlyos ige feltételes módú múlt ideje viszont — az első szövegvariáns feltételes mód jelen ideje helyett — a szót váltás, a szót értés lehetőségének az elmaradásáról árulkodik. Változnak a költő beszélgetőtársakra vonatkozó elvárásai: a *csendes*,

kedves emberek helyett jó, meghitt emberek-re vágyik. Olyan társakra azonban, akik vele rezdülnének, nem talál.

*de nyirkos éj volt és hideg sötét volt,
Péter aludt, János aludt, Jakab
aludt, Máté aludt és MIND aludtak...
Kövér csöppek indultak homlokomról
S végigcsurogtak gyűrött arcomon.*

A verszárlat már csupán egyetlen sor megfogalmazásában különbözik az első főváltozat zárlatától. A *kövér csöppek* az előző változat *nagy csöppek*-je helyett, az *indultak a kezdtek folyni* helyett a közösségért vállalt fájdalom nagyságát jobban érzékelteti.

Összegzésképpen elmondható, hogy a szöveg metamorfózisában lépésről lépésre követhető nyomon és egyértelműen ragadható meg a végleges változat értékszerkezetének kialakulása.

KABÁN ANNAMÁRIA

